

УДК 343.2:001.32

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.23.329305>

Ю. А. Пономаренко,

докт. юрид. наук, доц.,
завідувач кафедри кримінального
права Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
голова громадської організації
«Всеукраїнська асоціація
кримінального права»

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В. Я. ТАЦІЯ У РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена огляду більш ніж півстолітнього відтинку історії Харківської школи кримінального права (від середини 1960-х до початку 2020-х років), коли її функціонування і розвиток були пов'язані з належністю до неї В. Я. Тація, який пройшов у її складі шлях від аспіранта до професора й завідувача кафедри кримінального права. Описується стан Харківської школи кримінального права на початку творчого шляху В. Я. Тація, зокрема: кількісний склад і предмет наукових інтересів співробітників кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту того періоду, а відтак – зміни і розвиток у складі і предметі наукових інтересів членів кафедри у наступні роки. Показана роль В. Я. Тація у цих змінах та в досягненні Харківською школою кримінального права її сучасного стану.

Виокремлені характеристики Харківської школи кримінального права, що стосуються здійснюваних нею досліджень, які вирізняються її з-поміж інших, вказують на її самобутність, відображаються в роботах належних до неї учених. Зокрема, такими характеристиками названі слідування принципу верховенства права; виявлення та розкриття соціальної обумовленості змісту кожної норми кримінального права; обов'язкове поєднання теоретичних досліджень з практикою правозастосування; широке використання догматичного і формально-логічних методів пізнання правової дійсності та ін. Крім того, визначені й описані низка усталених традицій правил міжособистісного буття членів Харківської школи кримінального права.

Зроблено висновок про вирішальну роль В. Я. Тація у становленні Харківської школи кримінального права в її сучасному виді, показаний його внесок у формування її наукових характеристик, традицій та правил. Констатовано, що ця школа є спільнотою учених, об'єднаних спільними морально-етичними правилами й соціально-ціннісними орієнтирами, які поділяють спільні засадничі ідеї в науці кримінального права, мають усталені методологічні засади наукових досліджень, і виходять зі спільного розуміння призначення кримінального права.

Ключові слова: кримінальне право; кримінальне правопорушення; кримінальна відповідальність; наука кримінального права; наукова школа; історія науки; методологія кримінального права.

Постановка проблеми. Історія розвитку науки – це не лише історія досліджень і відкриттів, припущень, гіпотез, аргументів, доказів і спростувань, невдач і здобутків, наукових доповідей і публікацій і т. д., це ще й історія переплетення наукових біографій учених, їхніх професійних контактів, творчої співпраці й міжособистісних відносин, становлення дослідницьких груп і цілих колективів. На цьому ґрунті формується спільність світоглядних засад, методологічних підходів, сповідуваних принципів та поділюваних концепцій, загалом – спільність ідей, для певної частини наукової спільноти. Там і тоді, де й коли ці спільні ідеї передаються від покоління до покоління учених, мабуть і слід говорити про формування та розвиток наукової школи. І хоча в наукознавчій літературі й досі продовжуються дискусії про ознаки наукових шкіл кримінального права¹ та критерії їх розмежування², існування Харківської школи кримінального права³ як сформованої багатьма поколіннями учених усталеної й самобутньої спільноти дослідників, що поділяють спільні для них основоположні ідеї відповідної галузі науки, навряд чи може бути поставлене під сумнів.

За часи свого існування Харківська школа кримінального права проявилася цілою плеядою талановитих дослідників, серед яких особливе місце посідають наші видатні учені, у тому числі – й професор Василь Якович Тацій (13.01.1940–28.09.2022). Саме за його часів Харківська школа кримінального права зміцніла, розвинулася й досягла свого сучасного стану як

¹ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буромєнський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 514–532.

² Навроцький В. О. Про «школи кримінального права» в Україні. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 50–56.

³ Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права (1804–1919 годы): историко-правовое исследование: в 3-х томах. Том 1: Общая характеристика. Научная школа уголовного права в деятельности преподавателей Императорского Харьковского университета (1804–1834 годы): монография. Киев: Дакор, 2018. 684 с.

за формальними ознаками, так і за багатьма сутнісними характеристиками. Безумовно, це не могло відбутися без активної й плідної участі В. Я. Тація, а тому його внесок у розвиток Харківської школи кримінального права має знайти своє наукове дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний матеріал про розвиток Харківської школи кримінального права у ХІХ – першій половині ХХ століть, а також наукознавчі дослідження проблематики її становлення викладені в роботах Д. І. Багалія і М. П. Чубинського⁴, П. С. Берзіна⁵, М. І. Бажанова і В. В. Сташиса⁶ та деяких інших авторів. Водночас, відтинок історії Школи від середини ХХ століття й до сьогодення ще не отримав належного вивчення ні в історіографічному, ні в наукознавчому контекстах. Сказане певною мірою стосується й питань про роль видатних представників цієї школи другої половини ХХ – початку ХХІ століть (професори М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис та інші) в її становленні та розвитку. Лише окремі питання їхнього внеску у становлення нашої школи викладені в біографічних і бібліографічних довідниках про них⁷, а також – в окремих публікаціях меморіального⁸ чи наукознавчого⁹ характеру. І якщо для їхніх сучасників та співробітників ця роль є очевидною, а її значення – не лише сприймається раціонально, а й відчувається інтуїтивно, то перед майбутніми поколіннями ми маємо обов’язок систематизувати і формалізувати наші знання про внесок наших великих Учителів у розвиток Харківської школи кримінального права.

⁴ Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред.: М. П. Чубинский, Д. И. Багалея. Харьков: Сага, 2007. 378 с.

⁵ Берзін П. С. Цит. праця.

⁶ Сташис В. В., Бажанов М. И. Очерк истории кафедры уголовного права Харьковского юридического института за 50 лет (1920–1970 гг.). В кн.: Сташис В. В. Вибрані праці / уклад.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова. Харків: Право, 2015. С. 26–111.

⁷ Див., наприклад: Василь Якович Тацій (до 80-річчя від дня народження та 55-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упоряд.: О. В. Петришин, В. С. Батиргареева, В. І. Борисов. Харків: Право, 2020. 164 с.

⁸ Василь Якович Тацій: життя, гідне поваги: до 85-річчя від дня народження: збірник спогадів про життя і діяльність академіка В. Я. Тація / [А. П. Гетьман (голов. ред.), Л. О. Гриненко]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2025. С. 293–302. (468 с.)

⁹ Харитонов О. В. Професор В. Я. Тацій та Харківська школа кримінального права. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип. С. 63–73.

Метою статті, з огляду на викладене, є визначення та описання внеску професора В. Я. Тація у розвиток Харківської школи кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Харківська школа кримінального права загалом була сформована ще до кінця XIX – початку XX століть трудами професорів та викладачів тодішнього юридичного факультету Харківського імператорського університету – І. Ф. Тимківського, Г. П. Успенського, К. П. Пауловича, К. Ф. Михайловського, І. М. Даниловича, М. Т. Спаського, А. К. Бабічева, Г. С. Гордієнка, В. Ф. Тітарєва, О. І. Палюмбецького, Л. Є. Владимірова, В. П. Даневського, М. П. Чубинського, О. Д. Кисельова та ін. Після захоплення влади комуністами й закриття ними Харківського імператорського університету, юридична наука й освіта у Харкові загалом і школа кримінального права, зокрема, збереглися й розвивалися протягом усього XX століття в самостійному закладі вищої освіти – спершу Харківському інституті народного господарства (з 1920), а після його реорганізації – в Інституті радянського будівництва та права (з 1930), який згодом впродовж багатьох років був Харківським юридичним інститутом, а зараз став Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого. І навіть попри те, що в кінці XX-го та на початку XXI-го століть у низці харківських вишів також почали навчати юристів (у тому числі знову був створений юридичний факультет у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна), Харківська школа кримінального права зберегла своїм осередком Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

XX століття не було легким для розвитку нашої школи: революція 1917 року і невдалі національно-визвольні змагання після неї, комуністичні репресії й Голодомор, Друга світова війна, ідеологічний пресинг й жорсткі політичні рамки, наперед задані результати досліджень й цензура публікацій радянського періоду, – все це так само негативно вплинуло на неї, як і на інші наукові школи з будь-яких інших галузей наук. Особливо – із соціальних, а надто – з правознавства. Проте, навіть і за таких умов Харківська школа

кримінального права не лише вижила, а й розвинулася, зміцніла й істотно збагатила вітчизняну науку, законодавчу та правозастосовну практику.

Найтіснішим чином розвиток нашої школи, починаючи від 1960-х років й до сьогодні, пов'язаний з іменем В. Я. Тація, який став аспірантом кафедри кримінального права у 1966 р. Тоді щойно закінчилася «Хрущовська відлига» і вже відчувалися перші «заморозки» наступної епохи, яка пізніше стане відомою як «Період застою». Кафедра кримінального права на той час була зовсім невеликим колективом, яким завідував тоді ще доцент В. В. Сташис, і я якому працювали професор В. С. Трахтеров і доцент М. І. Бажанов (лише наступного 1967 року він захистить докторську дисертацію), а також молоді викладачі, які щойно захистили свої кандидатські дисертації: І. М. Даньшин (1965) та З. Г. Корчева (1963); готувалися до захисту Л. М. Кривоченко (1967), В. А. Ломако (1969) і А. О. Пінаєв (1969). Саме в той рік з кафедри кримінального права виділилася кафедра кримінології та виправно-трудового права, яку очолив доцент Л. М. Сугачов.

Науковим керівником аспіранта В. Я. Тація став доцент В. В. Сташис. При чому, як це часто буває в нашій Школі, Володимир Володимирович був для Василя Яковича не просто формальним керівником у науці, який повинен був відпрацювати певну кількість академічних годин зі своїм аспірантом. Він став його Учителем по життю і Наставником у науковій, навчальній та адміністративній роботі, мудрим порадником і добрим старшим товаришем, між ними склалися надзвичайно добрі, довірливі, тісні й плідні відносини, які вони пронесли через усе своє життя, і результати яких відобразилися на розвиткові не лише Харківської школи кримінального права, й загалом нашого Університету і, без перебільшення, юридичної науки та освіти в Україні другої половини XX-го – початку XXI століть.

Для кандидатської дисертації В. Я. Тацію була затверджена тема «Кримінальна відповідальність за комерційне посередництво». Пізніше, вже за часів радянської Перебудови і після проголошення Незалежності України,

йому інколи закидали цю тему з тих міркувань, що вона, мовляв, пов'язана з «дослідженнями питань боротьби з ринковою економікою» та «підтримкою планово-адміністративного господарства». Зрозуміло, що в історичному контексті ці закиди позбавлені рації, позаяк історія не знає умовного способу. В науковому ж плані дисертаційне дослідження В. Я. Тація було актуальним і необхідним за тодішнього законодавчого регулювання і при тогочасному рівні розвитку юридичної науки, адже в ньому розв'язувалися проблеми соціальної обумовленості криміналізації комерційного посередництва в тодішніх умовах, необхідності точного тлумачення ознак складу цього злочину, форм його вчинення і відмежування від діянь, які лише зовні схожі на комерційне посередництво, проте не охоплюються його складом, питання кваліфікації скоєного за сукупністю з іншими злочинами, такими як розкрадання і хабарництво, тощо¹⁰. Пізніше Василь Якович так писав про результати своїх досліджень у кандидатській дисертації: «Звільнені від витрат на вкладення (основні витрати – на плечах держави) підприємливі люди позбавлялися і від податкових тягот, оскільки підпільний прибуток, як це зрозуміло, податком не обкладений. Таким чином, створюється особлива, незаконна (але досить стійка і в низці випадків ефективна) сфера діяльності, при чому її ефективність спиралася або на неформальні стимули (знайомство, взаємні послуги), або на давання-отримання хабарів. Фактично це був прообраз тіньової економіки»¹¹.

Вже в кандидатській дисертації В. Я. Тація проявилися ті основні ідеї, положення, висновки, які саме й визначають Харківську школу кримінального права. Передусім, це необхідність точного тлумачення і неухильного додержання приписів кримінального закону при кваліфікації діяння і застосуванні за нього засобів кримінальної відповідальності. Зараз ми це називаємо невід'ємними складовими принципу верховенства права. Окрім

¹⁰ Див., наприклад: Тацій В. Я. Відповідальність за комерційне посередництво. В кн.: Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / Упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. С. 117–122.

¹¹ Тацій В. Я. Люди, роки і миттєвості життя... . Харків: Право, 2019. С. 70.

того, це й необхідність виявлення та розкриття соціальної обумовленості змісту кожної норми кримінального права, встановлення її соціально-історичного контексту, прогнозування суспільно значимих наслідків її застосування тощо. Далі, це обов'язкове поєднання теоретичних досліджень з практикою правозастосування, ув'язування усіх аргументів та висновків з реальними матеріалами слідчої та судової практики. При чому таке поєднання завжди є «дорогою з двостороннім рухом»: матеріали практики не тільки дають підґрунтя для нових ідей та аргументів та стають критерієм перевірки правдивості висновків, але й наукова доктрина має приходити практиці на допомогу, корегувати і спрямовувати її на точну відповідність вимогам закону. Більше того, наукові дослідження Харківської школи кримінального права завжди пов'язані й з практикою правотворення і представники саме нашої школи давно й послідовно звикли «говорити “ні” законодавцю». Це робив і Василь Якович, як ще в своїй кандидатській дисертації, так і в подальших своїх дослідженнях. Нарешті, слід звернути увагу й на таку примітну ознаку нашої Школи як широке використання догматичного і формально-логічних методів пізнання правової дійсності, які теж знайшли не лише втілення, але й істотний розвиток в трудах В. Я. Тація.

Керівництво Харківського юридичного інституту в особі тодішнього ректора професора В. П. Маслова, а згодом – й інші керівники, аж до найвищих державних посадовців, не могли не помітити визначного організаторського таланту й виняткових управлінських здібностей В. Я. Тація. А тому після захисту кандидатської дисертації й до схилу літ істотну (часто – надмірну) частку сил, здоров'я і часу йому довелося присвятити роботі на керівних посадах: від очільника студентського будівельного загону й заступника декана факультету, до ректора Університету й Президента НАПрН України, члена незліченної кількості державних комісій, комітетів, рад, колегій тощо. Безумовно, добре всім відома титанічна адміністративна робота Василя Яковича, м'яко кажучи, не сприяла науковій, забирала у неї час і навряд чи

додавала натхнення. Втім, навіть і за такої виняткової адміністративно-керівної завантаженості він продовжив свої кримінально-правові дослідження, що збагатили і нашу Школу, і загалом науку кримінального права.

Десь з початку 1970-х і орієнтовно до середини 1990-х років Харківська школа кримінального права почала фокусувати свої дослідження в проблематиці відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності (а за тодішнім законодавством до них належали й екологічні злочини) та суміжні з ними злочини: проти власності, проти безпеки виробництва та ін. Звісно ж, здійснювалися дослідження й інших проблем кримінального права, але істотну частину дисертаційних тем того періоду становили саме питання кримінально-правового захисту сфери економіки. В цьому контексті цілком зрозумілим був вибір В. Я. Тацієм теми для докторської дисертації: «Проблеми відповідальності за господарські злочини: об'єкт і система». З іншого боку, у його виборі теми докторського дослідження проявилася ще одне усталене правило нашої Школи: для докторської дисертації обирати тему, яка охоплювала б увесь інститут кримінального права, в рамках якого знаходилася тема кандидатської дисертації. Властивим нашій Школі є і те, що науковий керівник по кандидатській дисертації, якщо тільки він не полишив цей світ, стає науковим консультантом по докторській дисертації. А тому саме професор В. В. Сташис став консультувати В. Я. Тація в його роботі над докторським дослідженням.

У своїй докторській дисертації Василь Якович на концептуальному рівні розв'язав обидві наукові проблеми, що були винесені в її назву: проблему родового об'єкта господарських злочинів і проблему системи цих злочинів.

Досліджуючи питання об'єкта злочину, В. Я. Тацій творчо розвинув традиційний для Харківської школи кримінального права концепт «об'єкт злочину – суспільні відносини». Наведені ним аргументи й до сьогодні не втратили своєї вагомості, через що розуміння суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення нині багатьма дослідниками сприймається як

аксіоматичне. Він також збагатив учення про об'єкт кримінального правопорушення стрункими й послідовними класифікаціями охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, аналізом їхнього елементного складу, визначенням різних механізмів заподіяння їм шкоди, уточненням ознак предмета і його зв'язків з іншими ознаками складу кримінального правопорушення тощо. Відштовхуючись від результатів дослідження В. Я. Тація, що були викладені ним у докторській дисертації (1984) та наступній монографії, присвяченій об'єктові та предмету злочину (перше видання 1988, перевидання 2016), починають досліджувати питання об'єкта кримінального правопорушення аспіранти нашої кафедри і багато учених з інших правничих шкіл, що поділяють такий же підхід. Закладені Василем Яковичем концептуальні засади розуміння об'єкта і предмета кримінального правопорушення стали основою для подальшого розвитку їхнього пізнання і формулювання нових ідей представниками нашої Школи¹².

Розроблене ним загальне учення про об'єкт кримінального правопорушення, В. Я. Тацій застосував до групи злочинів, що називаються господарськими, на базі чого визначив і описав їхній родовий об'єкт, що «не втратило своєї актуальності навіть після тих значних змін, що сталися в економічній системі країни після здобуття Україною незалежності»¹³. Сьогодні вже видається достатньо очевидним відділення кримінальних правопорушень проти довкілля від господарських кримінальних правопорушень. Але на той час саме на результатах дослідження В. Я. Тація ґрунтувалися розробники проєкту нині чинного КК України 2001 року, коли передбачали в його Особливій частині самостійний розділ VIII «Злочини проти довкілля». Та й загалом структура Особливої частини нині чинного КК багато в чому

¹² Див., наприклад: Радутний О. Е. Інформація як універсальний предмет злочинів. Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 458–462; 229. В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко. Об'єкт кримінального правопорушення. Вісник Асоціації кримінального права України. 2022. № 2 (18). С. 207–210 та ін.

¹³ Василь Якович Тацій (до 80-річчя від дня народження та 55-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упоряд.: О. В. Петришин, В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов. Харків: Право, 2020. С. 38.

побудована саме на результатах наукових досліджень В. Я. Тація¹⁴. Більше того, з відомим творчим розвитком і переосмисленням до реалій сьогодення результати його досліджень щодо систематизації кримінальних правопорушень за їх родовим об'єктом знайшли своє відображення і в проєкті нового КК України¹⁵.

Подальші наукові дослідження В. Я. Тація в галузі кримінального права стосувалися як фундаментальних, методологічних питань нашої галузі права, так і цілої низки прикладних, окремих, часткових проблем. До перших, зокрема, належали питання формування та реалізації кримінально-правової політики в Україні; методологічних засад здійснення кримінально-правового регулювання; стабільності та динамізму кримінального законодавства; якості його приписів та ефективності їхнього застосування, а загалом – забезпечення та повноти реалізації у сфері кримінального права принципу верховенства права і належної охорони кримінально-правовими засобами людини, суспільства та держави. До других, зокрема, належали подальше розроблення ним проблематики класифікації кримінальних правопорушень і, зокрема, доктринальне обґрунтування доцільності та способів законодавчого закріплення відповідальності за кримінальні проступки; розвиток загального учення про склад кримінального правопорушення і поглиблення вивчення окремих його елементів таких, як суб'єкт і суб'єктивна сторона; дослідження окремих кримінально-правових засобів, що підлягають застосуванню за вчинення кримінальних правопорушень; аналіз загальних ознак і окремих складів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, проти життя і здоров'я людини, у сфері службової та господарської діяльності тощо. Результати цих його досліджень збагатили науку кримінального права і стали підґрунтям для подальшої наукової роботи як

¹⁴ Василь Якович Тацій (до 80-річчя від дня народження та 55-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упоряд.: О. В. Петришин, В. С. Батиргареева, В. І. Борисов. Харків: Право, 2020. С. 38.

¹⁵ Див.: Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024 року). URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf>.

сучасного, так і наступних поколінь учених як нашої Харківської, так й інших шкіл кримінального права.

Як уже відзначалося вище, однією з характерних рис Харківської школи кримінального права є тісний зв'язок результатів її наукових досліджень не лише з практикою правозастосування, а й з практикою законотворення. І це повною мірою проявилось і в науковій, і в організаційній діяльності професора В. Я. Тація. Він був спершу заступником голови Комісії з підготовки проєкту нині чинного КК (1992–1995 роки), а потім – головою Комісії з доопрацювання та узгодження проєктів Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України (1995–2001 роки). Ним безпосередньо і під його керівництвом інших представниками нашої Школи було підготовлено сотні висновків щодо законопроєктів про внесення змін і доповнень до Кримінальних кодексів України 1960 і 2001 років. З великим ентузіазмом відгукнувся В. Я. Тацій на створення в рамках Комісії з питань правової реформи при Президентові України Робочої групи з питань розвитку кримінального права (з 2019 року), організаційно підтримував її функціонування, брав активну участь в обговоренні процесів і результатів її роботи з членами групи – представниками Харківської школи кримінального права.

Особливий внесок у розвиток нашої Школи В. Я. Тацій також здійснив не лише як учений, але й в іншій своїй якості – як керівник. З 1987 по 2020 роки він був ректором нашого Університету, а з 1991 до 2015 року – завідувачем кафедри кримінального права. Водночас, з 1993 по 2016 рік він був президентом Національної академії правових наук України. На цих посадах він доклав виняткових зусиль для розвитку юридичної науки й освіти в Україні загалом, в нашому виші – зокрема, але особливо – для подальшого становлення і зміцнення Харківської школи кримінального права. Характеризуючи внесок В. Я. Тація у розвиток Школи як її адміністратора, О. В. Харитонova слушно пише: «Досвідчений організатор юридичної науки, він зосередився на

посиленні інституційних спроможностей та когнітивних здібностей університетської кримінально-правової школи... він багато уваги приділяє інноваційним проектам аспірантської молоді, підтримує студентські наукові задуми, консулює дослідницькі групи, опікується стимулюванням атмосфери творчого пошуку на кафедрі і в університеті в цілому»¹⁶. Дійсно, саме в ті часи В. Я. Тацій, а також його учителі – професори В. В. Сташис та М. І. Бажанов, – спільно з усім колективом кафедри, власне кажучи, й створили те, що ми сьогодні називаємо Харківською школою кримінального права. І це не лише згадана вище сукупність наукових ідей, які поділяють і розвивають представники цієї школи. Це також і виняткова атмосфера творчої співпраці, яка панує в колективі, дружні й глибоко довірливі стосунки між його членами, загальна об'єднаність спільними цінностями й постійна готовність прийти на допомогу колезі, атмосфера взаємної поваги й пошани, надії й довіри, впевненості й відповідальності. Саме в такій атмосфері зростали й розвивалися нинішні покоління учених нашої Школи, її ж ми збережемо й передамо наступним поколінням.

Крім свого змістовного становлення, за часи керівництва В. Я. Тація Харківська школа кримінального права також значно збільшилася й за формальними показниками. З відносно невеликого колективу, яким вона була ще в середині 1980-х років (до 15 викладачів) вона зросла до 30 викладачів, які сьогодні працюють на кафедрі кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ще декілька десятків членів нашої Школи працюють нині на кафедрі кримінально-правової політики нашого Університету, на кафедрі кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту, що є в структурі нашого Університету, та в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, що знаходиться в структурі Національної академії правових наук України. До долі кожного з нас

¹⁶ Харитонova О. В. Професор В. Я. Тацій та Харківська школа кримінального права. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип.. С. 69.

Василь Якович свого часу долучився, кожному з нас став учителем у науці, мудрим радником і наставником у житті. А для окремих представників нашої та й інших шкіл кримінального права він став ще й формальним провідником до науки: під його науковим керівництвом захищено 9 кандидатських, а за його наукового консультування – 6 докторських дисертацій.

Останні два роки свого життя Василь Якович вже не обіймав жодних керівних посад в Університеті чи НАПрН і працював виключно, як він сам казав, «простим професором на кафедрі». Звісно ж, він ніколи не був «простим», тим паче – не був «простим професором»! Він був непересічною особистістю, Учителем, Наставником, Лідером, а разом з тим – людиною щирого й відкритого серця, неймовірної людяності і доброти до оточуючих, постійної готовності допомогти усім, хто того потребує. Працювати з ним було водночас і легко (бо він керував розумно, справедливо, передбачувано, з чітко поставленими завданнями і зрозумілими цілями), і складно (бо рівень моральної відповідальності перед ним був просто замежним!). Він жив з глибокими переживаннями за долю виплеканої ним Харківської школи кримінального права, за долі колег, за долю рідного Університету, за долю міста і всієї України.

Висновки. Після смерті Василя Яковича Тація залишилося для нащадків створене, розвинуте, зміцнене ним, а серед усього цього – й Харківська школа кримінального права, яка сьогодні становить собою самобутню спільноту учених, що об'єднані спільними морально-етичними правилами й соціально-ціннісними орієнтирами, поділяють спільні засадничі ідеї в науці кримінального права, мають усталені методологічні засади наукових досліджень, і попри все різноманіття своїх наукових інтересів, попри всі наші дискусії щодо окремих питань науки кримінального права, виходять зі спільного розуміння призначення нашої галузі права – забезпечення принципу верховенства права при кримінально-правовому регулюванні суспільних

відносин. Завдяки нашим великим Учителям і, зокрема, й Василю Яковичу Тацію, ця Школа має чудову сучасність і, переконаний, на неї чекає величне майбутнє.

Список використаних джерел

1. Берзин П. С. Харьковская школа уголовного права (1804–1919 годы): историко-правовое исследование: в 3-х томах. Том 1: Общая характеристика. Научная школа уголовного права в деятельности преподавателей Императорского Харьковского университета (1804–1834 годы): монография. Киев: Дакор, 2018. 684 с.
2. Василь Якович Тацій (до 80-річчя від дня народження та 55-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упоряд.: О. В. Петришин, В. С. Батиргареева, В. І. Борисов. Харків: Право, 2020. 164 с.
3. Василь Якович Тацій: життя, гідне поваги: до 85-річчя від дня народження: збірник спогадів про життя і діяльність академіка В. Я. Тація / [А. П. Гетьман (голов. ред.), Л. О. Гриненко]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2025. 468 с.
4. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024 року). URL.: [https:// newcriminalcode.org.ua/ upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf](https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf)
5. Навроцький В. О. Про «школи кримінального права» в Україні. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2015. С. 50–56.
6. Радутний О. Е. Інформація як універсальний предмет злочинів. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 458–462.
7. Сташис В. В., Бажанов М. И. Очерк истории кафедры уголовного права Харьковского юридического института за 50 лет (1920–1970 гг.). В кн.: Сташис В. В. *Вибрані праці* / уклад.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова. Харків: Право, 2015. С. 26–111.
8. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
9. Тацій В. Я. Відповідальність за комерційне посередництво. В кн.: Тацій В. Я. *Вибрані статті, виступи, інтерв'ю* / Упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків: Право, 2010. С. 117–122.
10. Тацій В. Я. *Люди, роки і миттєвості життя...* Харків: Право, 2019. 352 с.
11. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2(18). С. 207–210.

12. Харитонов О. В. Професор В. Я. Тацій та Харківська школа кримінального права. *Проблеми законності*. 2020. Спец. вип. С. 63–73.

13. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред.: М. П. Чубинский, Д. И. Багалея. Харьков: Сага, 2007. 378 с.

REFERENCES

1. Berzin, P.S. (2018). *Kharkovskaya shkola ugodnogo prava (1804–1919 godi): istoriko-pravovoe issledovanie*. (Vols. 1-3). Vol. 1: Obshchaya kharakteristika. Nauchnaya shkola ugodnogo prava v deyatelnosti prepodavatelei Imperatorskogo Kharkovskogo universiteta (1804–1834 godi). Kyiv: Dakor, 684 p. [in Russian].

2. Petryshyn, O.V., Batyrhareieva, V.S., Borysov, V.I. (2020). *Vasyl Yakovych Tatsii (do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 55-richchia naukovopedahohichnoi i hromadskoi diialnosti)*. Kharkiv: Pravo. 164 p. [in Ukrainian].

3. Hetman, A.P., Hrynenko, L.O. (Eds.). (2025). *Nats Vasyl Yakovych Tatsii: zhyttia, hidne povahy: do 85-richchia vid dnia narodzhennia: zbirnyk spohadiv pro zhyttia i diialnist akademika V. Ya. Tatsiia*. Kharkiv: Pravo. 468 p. [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 01.08.2024 roku). URL.: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-projekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].

5. Navrotskyi, V.O. (2015). Pro «shkoly kryminalnoho prava» v Ukraini. *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovnii diialnosti: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kharkiv, 8–9 zhovt. 2015). Kharkiv: Pravo, 50–56 [in Ukrainian].

6. Radutnyi, O.E. (2009). Informatsiia yak universalnyi predmet zlochyniv. *Derzhava i pravo*. №. 46, 458–462. [in Ukrainian].

7. Stashys, V.V., Bazhanov, M.Y. (2015). Ocherk ystoryy kafedry uholovnoho prava Kharkovskoho yurydycheskoho ynstytuta za 50 let (1920–1970 hh.). In: Stashys V. V. (2015) *Vybrani pratsi* / uklad.: V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov, L. M. Demydova. Kharkiv: Pravo, 26–III [in Ukrainian].

8. Baulin, Yu.V., Buromenskyi, M.V., Holina, V.V. et al. (2015). *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy*. Kyiv: VAITE. 688 p. [in Ukrainian].

9. Tatsii, V.Ya. (2020). Vidpovidalnist za komertsiiine poserednytstvo. In: *Tatsii V. Ya. Vybrani statii, vystupy, intervii* / Uporiad.: O. V. Petryshyn, Yu. H. Barabash, V. I. Borysov; vidp. za vyp. O. V. Petryshyn. Kharkiv: Pravo, 2010, 117–122 [in Ukrainian].

10. Tatsii, V.Ya. (2019). *Liudy, roky i myttievosti zhyttia...* Kharkiv: Pravo, 352 p. [in Ukrainian].

11. Tatsii, V.Ya., Ponomarenko, Yu.A. (2022). *Obiekt kryminalnoho*

pravoporushennia. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2(18), 207–210 [in Ukrainian].

12. Kharytonova, O.V. (2020). Profesor V. Ya. Tatsii ta Kharkivska shkola kryminalnoho prava. *Problemy zakonnosti. Spets. issue*, 63–73 [in Ukrainian].

13. Chubinskii, M.P., Bagalei, D.I. (2007). *Yuridicheskii fakultet Kharkovskogo universiteta za pervie sto let yego sushchestvovaniya (1805–1905)*. Kharkov: Saga. 378 p. [in Russian].

Ponomarenko Yu. A. Contribution of professor V. Ya. Tatsiy to the development of the Kharkiv School of Criminal Law

The article is devoted to a review of more than half a century of the history of the Kharkiv School of Criminal Law (from the mid-1960s to the early 2020s), when its functioning and development were associated with the membership of V. Ya. Tatsiy, who overcame the path from a graduate student to a professor and head of the Department of Criminal Law. The state of the Kharkiv School of Criminal Law at the beginning of V. Ya. Tatsiy's scientific career is described, in particular: the quantitative composition and subject of scientific interests of the employees of the Department of Criminal Law of the Kharkiv Law Institute of that period, and then – changes and development in the composition and subject of scientific interests of the members of the department in subsequent years. The role of V. Ya. Tatsiy in these changes and in the achievement of the Kharkiv School of Criminal Law to its current state is shown.

The article highlights the characteristics of the Kharkiv School of Criminal Law, which relate to the research it conducts, which distinguish it from others, indicate its originality, and are reflected in the works of its scientists. In particular, such characteristics include adherence to the principle of the rule of law; identification and disclosure of the social conditioning of the content of each norm of criminal law; mandatory combination of theoretical research with the practice of law enforcement; widespread use of dogmatic and formal-logical methods of cognition of legal reality, etc. In addition, a number of established traditions of rules of interpersonal communication of scholars of the Kharkiv School of Criminal Law are identified and described.

The conclusion is made about the decisive role of V. Ya. Tatsiy in the formation of the Kharkiv School of Criminal Law in its modern form, and his contribution to the formation of its scientific characteristics, traditions, and rules is shown. It has been stated that this school is a community of scientists united by common moral and ethical rules and social and value guidelines, who share common fundamental ideas in the science of criminal law, have established methodological principles of scientific research, and proceed from a common understanding of the purpose of criminal law.

Key words: *criminal law; criminal offense; criminal liability; science of criminal law; scientific school; history of science; methodology of criminal law.*